

УДК 271.2–523.42 (091)

Ірина Марголіна



## ЗАГАДКОВИЙ СВЯТИЙ ЗІ СТІНОПИСУ КНЯЗІВСЬКОГО КОМПАРТИМЕНТА КИРИЛІВСЬКОЇ ЦЕРКВИ В КИЄВІ: КРИВДА І ПРАВДА САМОЇ ПАМ'ЯТКИ

DOI: 10.5281/zenodo.5794059

© І. Марголіна, 2021. СС BY 4.0

*Метою публікації є запровадження до наукового обігу фрескового зображення образу невідомого святого, створеного у XII ст. на південній площині південно-західного підкупольного стовпа Кирилівської церкви в Києві. Зробити спробу атрибуції цього зображення, а також критично проаналізувати та спростувати антинаукові твердження про історичну й сакральну реліквію, якою є київська Кирилівська церква. Варто оприлюднити нові відомості, погляди, припущення, висновки, які, на нашу думку, мають наукову новизну. Методи дослідження дібрано відповідно до поставленої мети на основі принципів об'єктивізму, науковості, порівняння. Переважно використано метод аналізу, індукції та дедукції для інтерпретації сакрального фрескового стінопису Кирилівської церкви. Висновки. У результаті дослідження зроблено припущення щодо атрибуції зображення невідомого мученика в стінопису Кирилівського храму як св. князя-страстотерця Бориса, наведено аргументи для спростування хибної інформації про досліджуваний об'єкт, доповнено відомості про історію й живопис унікальної пам'ятки XII ст. – Кирилівської церкви в Києві.*

*Ключові слова:* Кирилівська церква, фресковий живопис, атрибуція зображення невідомого мученика, святи Борис і Гліб, князь Всеволод Ольгович.

На теренах міста Києва, у складі Національного заповідника «Софія Київська», є пам'ятка XII ст. – Кирилівська церква. Стіни споруди зберігають 800 м<sup>2</sup> фрескових розписів, які за іконографічним змістом, якістю виконання й площею складають комплекс, унікальний для всієї Східної Європи, його можна вважати своєрідним матеріальним порталом до історії самої пам'ятки, а також до історії давнього Києва й Давньої Русі-України.

Початок дослідження давніх кирилівських розписів покладено у XIX ст., але й сьогодні, коли ці дослідження активно продовжуються, ще не всі зображення цього загадкового храму остаточно атрибутовано. Одним із них є чудовий образ невідомого святого на південній площині південно-західного підкупольного стовпа. Про цього святого із князівського компартимента Кирилівської церкви і йтиметься далі.

Дослідження Кирилівського сакруму, його давнього стінопису потребує уважного й шанобливого ставлення. Хибна, і навіть вигадана інформація про такий історично-архітектурний раритет уводить в оману читача. Неприпустимість поширення псевдонаукової друкованої продукції про цю історичну й сакральну реліквію стимулювало нас надати відповідь на статтю під назвою «Віднайдене діпінті з фрески невідомого святого воїна-мученика південного пілону південно-західного підкупольного стовпа Кирилівської церкви Києва»<sup>1</sup>.

У перших рядках автор без вагань переінакшує історію пам'ятки. Він безапеляційно стверджує: «На поч. XVII ст. храм відновили, а його пошкоджені за довгі роки внутрішній стінопис **затинькували й забілили**»<sup>2</sup>. Цікаво, звідки така інформація? Величезна кількість публікацій, архівних документів, навіть текст звичайної оглядової екскурсії Кири-

<sup>1</sup> Ганшин О.В. Віднайдене діпінті з фрески невідомого святого воїна-мученика південного пілону південно-західного підкупольного стовпа Кирилівської церкви Києва. *Карнабідівські читання: зб. наук. пр. / Нац. архітектур.-іст. заповідник «Чернігів стародавній»*. Чернігів: Десна Поліграф, 2021. Вип. 5. С. 208–211.

<sup>2</sup> Там само. С. 208.

лівською церквою свідчать, що в XVII ст. фресковий живопис був частково поновлений, і з'явилися лише окремі темперні зображення. Повністю потиньковано й забілено фресковий живопис пам'ятки було в XVIII ст. Прикро, що автор не знається на справжніх широківідомих, навіть азбучних, істинах щодо історії пам'ятки.



Рис. 1. Невідомий святий. Фреска XII ст.  
Південна площина південно-західного підкупольного стовпа Кирилівської церкви.

Вдаючись до атрибуції фрескового образу в південній наві храму, О. Ганшин розповідає: «У правій частині композиції між плечем мученика й вертикальною розгранкою помітно слабку темну вертикальну смугу. Можливо, це держак невеликого прапора або ж древо-ратище списа. Цей елемент іконографії не зафіксовано в реставраційних звітах сер. XX ст., аналогічно в них **не приділили уваги й залишкам пояснювального напису, які на цій композиції є**»<sup>3</sup>. Водночас автор посилається на фондові документи Софійського заповідника<sup>4</sup>.

Отже, співробітник науково-фондового відділу (!) Софійського заповідника не знає змісту фондових архівних документів, адже на картограмі матеріалів обстеження настінного живопису, ліворуч від зображення цього мученика, відтворено чіткий напис «АГІОС», тобто святий. Це фрескове діпінті реставратори прочитали, коли працювали із зображенням у 1955 р., про що йдеться в реставраційному звіті, який зберігається в архіві Софійського заповідника<sup>5</sup>. Не віднайшовши, не побачивши наявного фактажу, автор критикує роботу фахівців реставраторів: «...не приділили уваги й залишкам пояснювального напису, які на цій композиції є»<sup>6</sup>. Не помітив (?), не віднайшов (?), чи свідомо претендує на «відкриття» – прочитання діпінті «АГІОС» біля зображення мученика, яке було прочитане й зафіксоване дослідниками живопису ще в 1955 р. Неспростовним підтвердженням цього є картограма зображення святого, де на ланці фрескового живопису, який позначено діагональними лініями, чітко прописано слово «АГІОС» (!).

Цей фресковий напис бачили й художники XIX ст., які відкривали фреску та згодом повторювали її олійними фарбами, тому в олійному живописі відтворили цей напис. Зняття олійного шару з фрескового живопису проведено в 1950-х рр. бригадою Л. Калениченка. У 1970-х рр. цей фресковий живопис знову реставрували, зняли забруднення, окремі залишки олійного шару, закріпили тинькову основу тощо. Під фото з реставраційного звіту 1977 р. є підпис, у якому зображення і, відповідно, діпінті праворуч від нього вважається фрескою<sup>7</sup>. Але головне відкриття фрескової частини зображення святого з написом «АГІОС», як вже було відзначено, здійснено ще в 50-ті рр. XX ст., про що і свідчить картограма, представлена в реставраційному звіті за 1955 р. На жаль, на сьогодні від цього

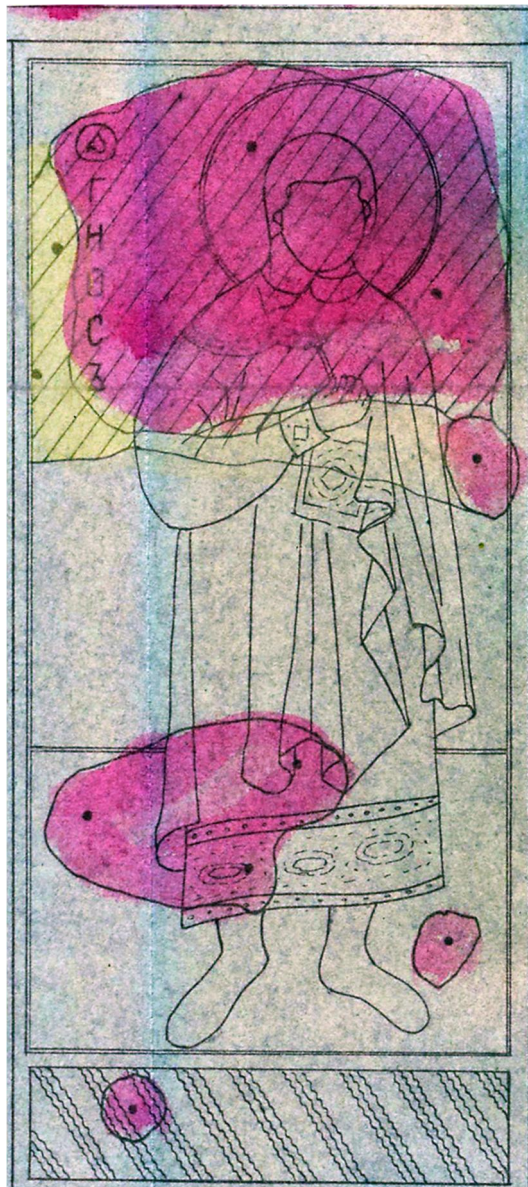
<sup>3</sup> Там само.

<sup>4</sup> Отчет о реставрации настенной живописи южного нефа Кирилловской церкви – памятника архитектуры XII в. в г. Киеве. Киев, 1977. С. 50–52. Науковий архів Національного заповідника «Софія Київська» (далі – НА НЗСК). 1614. КП 5068.

<sup>5</sup> Матеріали по обстеженню стану живопису Кирилловської церкви в гор. Києве. Книга 3. Киев, 1955. С. 70. Картограма 44. НА НЗСК. ТЗ 4055 1/5. КН 7172.

<sup>6</sup> Ганшин О.В. Віднайдене діпінті... С. 209.

<sup>7</sup> Отчет о реставрации... НА НЗСК. 1614. КП 5068.



напису залишилися лише окремі фрагменти літер, які, без будь-яких приладів і методів, чітко прочитуються візуально.

Однак автор не зупиняється на цьому «віднайденні», він знаходить приховані для всіх і помітні лише йому письмена, зокрема літери імені святого. Беручись до спроби атрибуції невідомого святого, зображення якого частково збереглося в живописі XII ст. Кирилівської церкви, О. Ганшин вдається до зорових інсинуацій, стверджуючи, що бачить те, чого не можуть інші. Такий прецедент і є фальсифікацією історичного джерела, яким є давній фресковий живопис Кирилівського храму.

*Рис. 2. Святий мученик із картограми реставраційного звіту. Діагональними лініями, згідно з експлікацією, позначено фресковий шар, а також місця для проведення ін'єкції на фресці<sup>8</sup>.*

Звернімося до огляду лівої частини біля зображення, де зазвичай підписують ім'я святого, і де О. Ганшин начебто віднайшов літери. У фарбових втратах, під якими проглядаються часточки світлого тиньку, автор вбачає фрагменти давніх фрескових літер і хибно компілює їх в ім'я святого. Однак ані на стіні під час уважного візуального огляду, ані за результатами комп'ютерного відтворення жодних підписів або залишків напису знайти не вдалося. Реконструйовані ним літери ні по товщині, ні по розміщенню не можуть бути відтворені як залишок діпінті, ці вибоїни не співвідносяться із тонкими витонченими залишками літер від слова «АГІОС» та інших збережених у пам'ятці супровідних написів XII ст. Отже, «віднайдення» напису, якого в реальності немає, у кращому разі є черговою вигадкою<sup>9</sup>.

Чи можна будь-кому заборонити фантазувати? Мабуть, – ні, але виявлення того, чого не існує, під час опису такої пам'ятки, як Кирилівська церква, є вкрай небезпечним і шкідливим для науки, оскільки нівелює значення цього сакруму й уводить в оману тих, хто не може на власні очі бачити об'єкт.

Результатом «бачення» нереального напису стало припущення О. Ганшина, що на фресці зображено святого Немезія: «Тож схилиємося до думки, що давній майстер прописав образ святого воїна-мученика Немезія»<sup>10</sup>. Припускаючи таку думку, О. Ганшин навіть не намагається пояснити, який стосунок цей святий має до іконографічної програми храму, не зважаючи на те, що всі зображення в сакральній споруді, особливо родовому князівському храмі, підпорядковано єдиній ідеї, головній концепції, яку формували і замовляли ктитори.

<sup>8</sup> Матеріали по обследованию состояния настенной живописи Кирилловской церкви в гор. Киеве. Киев, 1955. Книга 3. С. 70. Картограма 44. НА НЗСК. ТЗ 4055 1/5. КН 7172.

<sup>9</sup> Марголіна І. Дилетанське трюкацтво. Рецензія на статтю О. Ганшина «Сакральна організація князівської усипальниці Кирилівської церкви Києва та датування її фрескових розписів». *Софійський часопис. Збірник статей за матеріалами XI Міжнародної науково-практичної конференції «Софійські читання», присвяченої 1000-літтю першої літописної згадки про Софію Київську (1017–2017)*. Київ: Горобець, 2019. Вип. 3. С. 477–498.

<sup>10</sup> Ганшин О.В. Віднайдене діпінті... С. 210.

У давніх східних Місяцесловах<sup>11</sup> і Четьях-Мінеях св. Димитрія Ростовського<sup>12</sup>, який укладаючи «Життя святих», спирався на давні джерела, під 2 серпня є лише побіжна згадка про святого Немезія в житті священномученика Стефана, Папи Римського – серед переліку «їже з ним», і дуже стисло розказано про його подвиг<sup>13</sup>, що свідчить про вторинність цієї постаті, принаймні для Православної Церкви, до якої належав і Кирилівський храм. Адже у православних Святцях окремої дати пам'яті св. Немезія, серед тих, які вшановує Церква, немає. Потамії, Немезій (Немесій) і Дідім (лат. *Potamius, Nemesius et Didymus*), згадані в житті св. Стефана серед «їже з ним» – місцеві святі мученики Кіпрської православної й Католицької Церков, чия пам'ять вшанована в Римському Мартиролозі<sup>14</sup>. Моці св. Немезія перебувають у базиліці Санто-Стефано в Болоньї. Але який стосунок до цього має, власне, Кирилівська церква? У православ'ї згадку про святого Немезія можна віднайти лише в життєпису святого Стефана, Папи Римського (пам'ять 2 серпня). За наявними відомостями з життєпису святого Стефана відомо, що він вилікував сліпу дочку полковника-трибуна Немезія, яка прийняла віру Христову. Після чого і сам Немезій повернувся до християнської віри, став дияконом. Згодом і Немезій, і його доросла дочка Люцилла загинули смертю мучеників<sup>15</sup>. Отже, відповідно до такої біографії, Немезій мусить мати вигляд не молодого чоловіка, а бути людиною середнього віку, віку батька, який має дорослу дочку. Проте на фресці зображено молодого красеня.

О. Ганшин не просто припускає образ святого Немезія в Кирилівській церкві, а знаходить живописну аналогію: «Віттарну панель із зображенням Немезія авторства італійського художника Спінелло Аретіно можна розглядати як репрезентативну іконографію цього святого в християнському мистецтві (рис. 3). Як і на кирилівській фресці, тут прописано молодого святого, що має вуса й бороду, вдягнений у плащ, з-під якого видніється коштовний верхній одяг, правицею він тримає атрибут, який свідчить про його мученицьку смерть, у його лівій руці – древно з прапором»<sup>16</sup>.

Згадана автором «репрезентативна іконографія в християнському мистецтві» св. Немезія пензля Спінелло Аретіно (рис. 3. 1) як аналогія до середньовічної кирилівської фрески – справжній курйоз. Цілковито зрозуміла й характерна для італійського художника доби проторенесансу ікона, на яку посилається О. Ганшин, репрезентує двох святих – Немезія і Йоана Предтечу. Немезій на вигляд – зовсім не «молодий святий», як зазначив О. Ганшин, а муж середнього віку, якого характеризує типова для сотень святих зовнішність: він «має вуса й бороду, вдягнений у плащ, з-під якого видніється коштовний верхній одяг». Йдучи за методом атрибуції персонажа «на око», який обрав О. Ганшин, мученика на кирилівській фресці можна ототожнити з будь-яким святим і «приладнати» до його образу вигаданий автором напис-ім'я. У правій руці святого з ікони Спінелло Аретіно написано меч, причому в піхвах. Чому автор вважає, що «правицею він тримає атрибут, який свідчить про його мученицьку смерть»<sup>17</sup>, незрозуміло. Те, що Немезій загинув від меча, не є підставою бачити в цьому атрибуті вказівку на смерть мученика. За іконографічним канонам, принаймні в цьому разі, наявність меча й списа свідчить про належність образу до категорії військових, позаяк він був трибуном, і в жодному разі про те, що він мученик. Нагадаймо, що першою і головною ознакою мучеництва був і є хрест у руках святого, зокрема в православної іконографії, до якої належить образ у Кирилівській церкві (рис. 3. 2).

Іконописна, а не стінописна «аналогія», та ще й 1385 р., авторства італійського католицького художника Спінелло Аретіно є парадоксальною. Залучення її свідчить про нерозуміння О. Ганшином сутності аналогії в царині християнського монументального живопису. Апелювання до пізнішого на три століття від фрески зображення, тим паче в характерному католицькому іконописному стилі, без наявності хреста мученика тощо, свідчить про цілковиту необізнаність із цим питанням. Однак навіть без наведеної аргументації достатньо лише поглянути на ці два зображення, щоб переконатися в їхній категоричній несхожості й, відповідно, безпідставності залученої «аналогії».

Додамо, що О. Ганшин у своїй статті вже вкотре вдається до викривлення дослідження І. Марголіної, чим вводить в оману читачів. Він відзначив: «Спробу атрибуції фрески запропонувала І. Марголіна, яка визначала зображуваного як святого князя Бориса. У піз-

<sup>11</sup> Сергий, архиепископ. Полный месяцеслов Востока. Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 1997. Т. 1–3.

<sup>12</sup> Димитрий Ростовский, святитель. Жития святых: Январь–декабрь, Киев: Свято-Успенская Киево-Печерская Лавра, 1999.

<sup>13</sup> Сергий, архиепископ. Полный месяцеслов Востока. Т. 3. С. 305–306.

<sup>14</sup> Дидим. *Православная энциклопедия*. Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», 2012. Т. 14. С. 676.

<sup>15</sup> Сергий, архиепископ. Полный месяцеслов Востока. Т. 3. С. 306.

<sup>16</sup> Ганшин О.В. Віднайдене діпінті... С. 210.

<sup>17</sup> Там само.

ніших науково-популярних виданнях авторки образ фігурує під назвою “невідомий святий”<sup>18</sup>. Автор першої наукової монографії, присвяченої Кирилівській церкві, І. Марголіна не визначає, а припускає зображення тут князя Бориса<sup>19</sup>.



Рис. 3. 1 – Спінелло Аретіно. Ікона «Святі Немезій і Йоан Предтеча». Дерево, темпера. 1385 р. Музей образотворчих мистецтв. Будапешт; 2 – Невідомий святий. Фреска XII ст. (вгорі), олійний живопис XIX ст. (внизу). Південна площа південно-західного опорного стовпа Кирилівської церкви.

У наступних виданнях, поглиблюючи аналіз і розширюючи опис цього образу, І. Марголіна знову припускає, а не атрибує невідомого святого як святого Бориса<sup>20</sup>. Отже, О. Ганшин свідомо приписує дослідниці неправдиву інформацію.

Свого часу професор С.Т. Голубев написав: «Не есть преступление допустить ошибку, сделать промах. Всего не доглядишь, всего не усмотришь. Кто ничего не делает, тот и не ошибается. Разумеется, ошибка ошибке рознь. Не помню, кто-то сказал, кажется, Лермонтов, что иной ошибется, сказав, что  $2 \times 2 = 5$ ; а другой может громогласно прокричать, что  $2 \times 2 = \text{стеариновая свечка}$ . Но, повторяю, ошибаться не преступно, преступно, убедившись в ошибке, отстаивать ее; преступно делать фальшивые ассигнации и выпускать их в свет под видом настоящих»<sup>21</sup>.

Вдаючись до критики вищезначеної статті, наведемо свій погляд щодо цього цікавого образу із живопису Кирилівської церкви, який і раніше привертав увагу фахівців. Одним із перших дослідників зображення святого, відомий мистецтвознавець Г. Логвин, припустив: «Мастер, изобразивший св. Бориса (? , ил. 56) на юго-западном столбе, наибо-

<sup>18</sup> Ганшин О.В. Віднайдене діпінті... С. 208.

<sup>19</sup> Марголіна І. Кирилівська церква в історії середньовічного Києва. Київ: ЗАТ ВІПОЛ, 2001. С. 140–143.

<sup>20</sup> Марголіна І., Ульяновський В. Київська обитель святого Кирила, Київ: Либідь, 2005. С. 139–140; Марголіна І., Ульяновський В. Дзеркало вічності. Київська Кирилівська церква та Свято-Троїцький монастир. Київ: Либідь, 2019. С. 134–135; Марголіна І. Фрески Кирилівської церкви в Києві, Харків: ФОП Панов А.М. С. 202–205.

<sup>21</sup> Голубев С.Т. Несколько страниц из новейшей истории Киевской Духовной Академии (Отзыв профессора Голубева профессору Титову и беседы его с разными лицами по вопросам ученым, учебным и житейским). Киев: Типография И.И. Горбунова, 1907. С. 64.

лее тесно связан с традициями живописи Софии Киевской. Своеобразный рисунок глаз святого, а также прием белильного охрения характерны для фресок Десятинной церкви и Софии Киевской»<sup>22</sup>.

Раніше, як уже зазначалося, ми також зробили припущення, що це князь Борис, син хрестителя Русі князя Володимира<sup>23</sup>. Вважаємо, що образи Бориса і Гліба обов'язково мали бути представлені в стінописі храму.

Замовник Кирилівського храму князь Всеволод Ольгович, як ми вже неодноразово акцентували в багатьох наших дослідженнях, впливав на формування іконографічної програми. Всеволод і його предки були прямими родичами нещодавно долучених до лику святих руських князів Бориса і Гліба. У період зведення й опорядження Кирилівської церкви ці перші руські святі були дуже популярними, їх вважали покровителями княжої військової звитяги серед представників династії Рюриковичів (хоча вони й були мучениками-непротівленцями). Цих святих активно шановано засновником Кирилівського храму Всеволодом Ольговичем, його дідом Святославом Ярославичем, батьком Олегом Святославичем, сином Святославом Всеволодовичем. Святому Глібові – покровителю Святославичів і Ольговичів – був присвячений великий чернігівський (Чернігів – отчина Ольговичів) собор Святих Бориса і Гліба (спочатку мав назву Глібо-Борисівський). Усе це свідчить про те, що замовник храму не міг обійти своєю увагою ці образи. Досі залишається відкритим питання, де їх було зображено. Цілком логічно, що зображення своїх родичів Всеволод запрограмував у князівському компартименті – південній наві, південному приділі. Саме там, між трансептом і нартексом, є ктиторська сцена<sup>24</sup>, де свого часу було введено зображення засновника собору князя Всеволода і його небесних патронів. Наявність поряд із ктиторм святих покровителів князівського роду – Бориса і Гліба, мало виступати своєрідним оберегом усього роду Ольговичів. Отже, зображення мученика на південній лопатці центрального південного опорного стовпа, поряд із ктиторською композицією, цілком могло належати святому князеві Борису. Ктитора й святих братів поєднували родинні зв'язки, поховання страстотерпців у родовому для Ольговичів храмі Святих Бориса і Гліба у Вишгороді, де згодом було поховано князя Всеволода, можливість Всеволода Ольговича під час його великого князювання мати частки мощей цих святих, які, ймовірно, було вміщено в стіни князівського компартимента в південній наві собору. Як бачимо, достатньо підстав для вагомого припущення існування стінописних образів Бориса і Гліба неподалік від композиції «Пристояння засновника-ктитора Христові» й зв'язку цих образів із іконографічною програмою Кирилівського храму, у формуванні якої брав активну участь князь Всеволод Ольгович<sup>25</sup>.

Постать, у якій ми припускаємо князя Бориса, подано на повний зріст (у фресці відкрито верхню частину до грудей). У святого видовжене, звужене в підборідді обличчя, акуратні короткі вуса й невелика кучерява борода, кучеряве густе волосся темного кольору. На тлі темних кучерів помітні чітко й оригінально прописані вуха. Красиві брови виписані темними вигнутими лініями; великі широко відкриті очі окреслені правильними дугоподібними густуватими темно-коричневими мазками. Мученик – доволі молодий, характеризується тонкою аристократичною вродою. Риси обличчя по-особливому виразні, а виконання твору відзначається високим професійним рівнем. Князь Борис – син Володимира Хрестителя і його офіційної християнської дружини візантійської царівни Анни, вірменки за походженням. Отже, найімовірніше, він успадкував від матері смаглявість, чорне кучеряве волосся, аристократичну зовнішність. Риси обличчя, дороге вбрання прикрашене дорогоцінним камінням – сапфіри, перли, вік (Бориса представляють молодим чоловіком із невеликою бородою), – усе це свідчить про високий статус зображеного тут чоловіка й дає підстави вбачати в ньому святого Бориса.

Якщо припущення щодо атрибуції образу святого Бориса правильне, то за принципом парних святих, навпроти, на середній пілястрі південного нефа, ймовірно, був зображений парний йому святий – князь Гліб<sup>26</sup>. Наразі навпроти зображення мученика на лопатці південного пілона експонується темперний портрет (XVII ст.) ігумена Кирилівського монастиря Інокентія Монастирського – цінний взірець українського портретного настінного живопису кінця XVII ст. У 90-х рр. XX ст. цей портрет просвітили інфрачервоним

<sup>22</sup> Логвин Г. Киев. По архитектурным памятникам Киева. Кирилловская церковь. Москва: Искусство, 1982. С. 103–104.

<sup>23</sup> Марголіна І. Кирилівська церква... С. 140–143; Марголіна І., Ульяновський В. Київська обитель... С. 139–140; Марголіна І., Ульяновський В., Дзеркало вічності... С. 134–135; Марголіна І. Фрески Кирилівської церкви... С. 202–205.

<sup>24</sup> Марголіна І. Кирилівська церква... С. 116–124; Марголіна І., Ульяновський В. Київська обитель... С. 41–43; Марголіна І., Ульяновський В. Дзеркало вічності... С. 84–87; Марголіна І. Фрески Кирилівської церкви... С. 161–171.

<sup>25</sup> Марголіна І. Кирилівська церква... С. 80–145.

<sup>26</sup> Марголіна І. Кирилівська церква... С. 140–143; Марголіна І. Фрески Кирилівської церкви... С. 202–205.

ми променями й виявили під ним фрескове зображення якогось святого, яким міг бути святий Гліб, брат Бориса. На сьогодні є технології переносу живописного шару з однієї поверхні на іншу. Отже, цілком логічним було б зняти шар живопису з зображенням ігумена І. Монастирського, перенести його на іншу основу й у такий спосіб відкрити образ святого, що зберігся з XII ст. Такий реставраційний захід міг би внести певне роз'яснення щодо нашої проблематики. Однак, принаймні на сьогодні, цю складну процедуру виконати не вдається, вкрай тонкий темперний фарбовий шар портрета XVII ст. наразі унеможливує такі дії. Утім, це не виключає припущень щодо наявності й місця розташування зображень святих Бориса і Гліба.

Досліджуване зображення мученика дуже схоже на іконографічний образ князя Бориса, але в одному аспекті воно не відповідає канонічному типу іконографії святого Бориса, якого зазвичай зображували в князівській шапочці з облямівкою. Отже, ми не можемо беззастережно атрибутувати вищеописаний образ як святого Бориса. Хоча нещодавно в одному виданні нами віднайдено опис зображення святого Бориса без головного убору. «По-видимому, в довольно позднее время (XIII в.) появился новый вариант крестов с Борисом и Глебом [табл. 55, 157]. Они имеют очень небольшие размеры (0,045×0,036), изображения выполнены в плоском низком рельефе. На лицевой стороне помещено распятие, на оборотной – изображение князя без церкви и без шапки (! – *И.М.*), но одетого в корзно, в руке, по-видимому, крест. Слева от князя спутанная надпись, совмещающая в себе имя Бориса и Глеба»<sup>27</sup>. Поза сумнівом, описані зображення не можуть бути беззаперечною підставою для остаточної атрибуції досліджуваного нами образу. Однак наявність такого прецеденту може свідчити про ймовірність нашого припущення. Принагідно зазначимо, що зображення Бориса і Гліба, виконані у XIX ст., містяться на східних лопатках середніх опорних стовпів у горішніх регістрах. Це є додатковим підтвердженням наявності їх образів у Кирилівській церкві в давнину, бо керівник реставраційних робіт у храмі в XIX ст. А. Прахов, відомий та обізнаний у давньому живописі мистецтвознавець, не вигадував нової іконографії. Головна концепція розробленої ним реставрації передбачала збереження й відтворення давньої іконографічної програми. Вірогідно, він мав підстави для того, щоб представити ці постаті, можливо, й не на їхньому первинному місці, але в центральному об'ємі храму.

Не виключено, що існував окремий Борисо-Глібський приділ у південній прибудові до Кирилівської церкви, яка, найімовірніше, виконувала функцію ризниці. На жаль, до нашого часу ця споруда не збереглася<sup>28</sup>.

Наголошуємо, що це припущення ми неодноразово апробували на наукових форумах і оприлюднювали в друкованих виданнях. У цій статті наведено нову, додаткову аргументацію.

Повертаючись до неправдивості в дослідженні історико-архітектурної спадщини, зауважимо, що автори мають нести відповідальність за свої неаргументовані припущення. І це важливо, бо перекручена інформація може увійти в науковий обіг і спричинити подальше викривлення історії пам'ятки.

#### References

- Hanshyn, O. (2021). Vidnaidene dipinti z fresky nevidomoho sviatoho voina-muchenyka pivdennoho pilonu pivdenno-zakhidnoho pidkupalnoho stovpa Kyrylivskoi tserkvy Kyieva [Found dipinti from the fresco of the unknown warrior and martyr of the southern pylon of the southwestern under-dome pillar of St. Cyril's Church of Kyiv]. Chernihiv, Ukraine.
- Korzuhina, G., Peskova, A. (2003). Drevnerusskiye e`nkolpyony` : nahrudny`e kresty`-relykvaryy XI–XIII vv. [Olden Russian encolpions: chest reliquary crosses of the XI–XIII<sup>th</sup> cc.]. St. Petersburg, Russia.
- Margolina, I. (2001). Kyrylivska tserkva v istorii serednovichnoho Kyieva [St. Cyril's Church in the history of medieval Kyiv]. Kyiv, Ukraine.
- Margolina, I., Ulianovskyi, V. (2005). Kyivska obytel sviatoho Kyryla [Kyivan dwelling of Saint Cyril]. Kyiv, Ukraine.
- Margolina, I. (2019). Dyletanske triukatstvo [Amateur trickery]. Kyiv, Ukraine.
- Margolina, I. (2019). Fresky Kyrylivskoi tserkvy v Kyievi [Frescoes of Cyril's Church in Kyiv]. Kharkiv, Ukraine.
- Margolina, I., Ulianovskyi, V. (2019). Dzerkalo vichnosti. Kyivska Kyrylivska tserkva ta Sviato-Troitskyi monastyr [The mirror of eternity. Cyril's church in Kyiv and Holy Trinity Monastery]. Kyiv, Ukraine.

**Марголіна Ірина Євгенівна** – кандидат історичних наук, завідувач сектору комплексних наукових досліджень пам'яток заповідника науково-дослідного відділу «Інститут

<sup>27</sup> Корзухина Г., Пескова А. Древнерусские энколпионы: Нагрудные кресты-реликварии XI–XIII вв. Санкт-Петербург: Петербургское Востоковедение, 2003. С. 18.

<sup>28</sup> Марголіна І. Фрески Кирилівської церкви... С. 202–205.

Свята Софія» Національного заповідника «Софія Київська» (вул. Володимирська, 24, Київ, 01034, Україна).

**Margolina Iryna Ye.** – Ph.D. Candidate of Historical Sciences, Head of the Sector of Complex Scientific Research of the Monuments of the Conservation Area of the Research Department «St. Sophia Institute» of «St. Sophia of Kyiv» National Conservation Area (24 Volodymyrska Street, Kyiv, 01034, Ukraine).

E-mail: smaragd283@gmail.com

### **A MYSTERIOUS SAINT FROM THE PAINTINGS OF PRINCELY COMPARTMENT OF ST. CYRIL'S CHURCH OF KYIV: OFFENSE AND TRUTH OF THE MONUMENT ITSELF**

*The purpose of the publication is to introduce into scientific circulation a fresco image of an unknown saint, created in the XII c. on the southern plane of the south-western domed pillar of the Cyril's Church in Kyiv. Make an attempt to attribute this image, as well as critically analyze and refute unscientific knowledge products about the historical and sacred relic, which is the Kyiv Cyril's Church. It is necessary to publish new information, views, assumptions, conclusions, which, in our opinion, have a **scientific novelty**. **Research methods** were selected in accordance with the purpose based on the principles of objectivism, proper scientific assessment, comparison. The method of analysis, induction and deduction was mainly used to interpret the sacred fresco of Cyril's Church. **Conclusions.** As a result of the research, an assumption was made about the attribution of the image of an unknown martyr in the frescoes of Cyril's Church as St. Prince Borys the Martyr, arguments for refuting false information about the object under study were presented, knowledge about the history and painting of a unique monument of the XII c. – Cyril's Church in Kyiv was added.*

**Key words:** Cyril's Church, fresco painting, attribution of the image of the unknown martyr, Saints Borys and Glib, Prince Vsevolod Olhovych.

**Дата подання:** 16 вересня 2021 р.

**Дата затвердження до друку:** 20 вересня 2021 р.

#### **Цитування за ДСТУ 8302:2015**

Марголіна І. Загадковий святий зі стінопису князівського компартимента Кирилівської церкви в Києві: кривда і правда самої пам'ятки. *Сіверянський літопис*. 2021. № 6. С. 36–43. DOI: 10.5281/zenodo.5794059.

#### **Цитування за стандартом APA**

Margolina, I. (2021). Zahadkovyi sviatyi zi stinopysu kniazivskoho kompartymenta Kyrylivskoi tserkvy v Kyievi: kryvda i pravda samoi pamiatky [A Mysterious Saint from the paintings of Princely Compartment of St. Cyril's Church of Kyiv: offense and truth of the monument itself]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 6, P. 36–43 DOI: 10.5281/zenodo.5794059.

